

УДК 343.137

Цюприк Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, здобувач Національної академії внутрішніх справ;
Алексєєва-Процюк Діана Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЩОДО ДЕЯКИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ

Розглянуто особливості спеціального досудового розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції. Окреслено алгоритм дій слідчого (прокурора) в межах цього процесуального інституту.

Ключові слова: спеціальне досудове розслідування; судовий контроль; тимчасово окупована територія; зона проведення антитерористичної операції; клопотання слідчого; визначення підсудності; розшук.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII [1] в Україні було запроваджено інститут спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, який регламентовано главою 24–1 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України.

Спеціальне досудове розслідування дедалі активніше застосовують у нашій державі. Водночас, якщо раніше воно можливе було лише відносно осіб, які перебувають за межами держави, то нині слідчі судді дають дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які перебувають *на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції (АТО)*.

Так, Северодонецьким міським судом Луганської області задоволено вісім клопотань слідчих СВ УСБУ в Луганській області, погоджених із галузевим відділом прокуратури Луганської області, про здійснення спеціального досудового розслідування стосовно посадових осіб терористичної організації «Луганська народна республіка» [2]. Також військовою прокуратурою Вінницького гарнізону Центрального регіону України вперше серед військових прокуратур закінчено спеціальне досудове розслідування в кримінальному провадженні за підозрою командира однієї з військових частин, яка до 13 травня 2014 р. дислокувалась в Автономній Республіці Крим, підозрюваного у вчиненні державної зради (ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу (КК) України), непокорі (ч. 2 ст. 402 КК України) та дезертирстві (ч. 1 ст. 408 КК України) [3].

Зазначений інститут, відповідно до КПК України 2012 р., достатньо не досліджено. Водночас інститут «заочного» провадження вивчали такі вчені: М. Я. Вікут, А. О. Замченко, Ю. В. Навроцька, С. Я. Фурса, І. І. Черних, І. В. Уткіна та ін. Однак їх праці здебільшого стосувалися цивільного судочинства.

Метою пропонованої увазі статті є виокремлення особливостей здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України чи території проведення АТО.

Спеціальне досудове розслідування (in absentia) в Україні – це одна з форм спрощеного кримінального провадження, що здійснюється в разі вчинення особою злочинів, зазначених у ч. 1 ст. 297–1 КПК України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук на

підставі ухвали слідчого судді у зв'язку з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування слідчого, погодженого з прокурором або прокурора, яке розглядається за участі особи, яка подала клопотання, та захисника.

Також зазначеним вище Законом [1] унесено зміни до ст. 139 КПК України «Наслідки неприбуття на виклик». Цю статтю доповнено ч. 5, у якій йдеться, що ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді або суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як двічі) підозрюваним, обвинуваченим та оголошення його в міждержавний та/або міжнародний розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження.

Водночас спеціальне досудове розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України чи в районі проведення АТО, має певні особливості.

Згідно з вимогами п. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» від 15 січня 2015 р. № 119-VIII [4], *тимчасово* дія положень ч. 5 ст. 139, ч. 2 ст. 297–1, п. 4 ч. 2 ст. 297–2, ч. 1 та абзацу 3 ч. 2 ст. 297–4, абзацу 1 ч. 3 ст. 323 КПК України поширюється на осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО.

Так, *першою особливістю* є те, що спеціальне досудове розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України чи території проведення АТО, має тимчасовий характер. У межах подолання конфліктної ситуації на цих територіях України, зазначений Закон може бути скасований, а спеціальне досудове розслідування буде здійснюватися щодо осіб, які перебувають за межами України та оголошені в міждержавний та/або міжнародний розшук.

Другою особливістю є те, що така обов'язкова підстава здійснення спеціального досудового розслідування, як вимога про оголошення в міждержавний або міжнародний розшук, не поширюється на випадки, коли вирішується питання про

здійснення щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО, спеціального кримінального провадження. Стосовно таких осіб існує вимога оголошення їх у *розшук*.

Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [5] містить ст. 5 такого змісту: «Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як двічі) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення АТО, та оголошення його в *розшук* є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження в порядку, передбаченому КПК України, з особливостями, встановленими цим Законом».

Зазначена стаття містить таке положення: «Вимога про оголошення в міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, якщо вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження».

Фактично ідентичні положення містить у собі ч. 3 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [6] щодо підозрюваних, обвинувачених, які перебувають на тимчасово окупованій території України.

Так, слідчий (прокурор) оголошує розшук підозрюваного, обвинуваченого в порядку, передбаченому ст. 281 КПК України. Про оголошення розшуку виносять або окрему постанову, якщо досудове розслідування не зупиняється, або про це вказують у постанові про зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносять до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) [7].

Третьою особливістю є визначення підслідності. Відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [6], підслідність кримінальних правопорушень, учинених на тимчасово окупованій території, визначає Генеральна

прокуратура України. Матеріали досудового слідства про злочини, кримінальні провадження щодо яких перебувають на стадії досудового розслідування, слід передати органам досудового розслідування, визначеним Генеральною прокуратурою України.

Четвертою особливістю є з'ясування територіальної підсудності. Так, ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [6], у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях змінено територіальну підсудність судових справ, підсудних судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Зокрема, визначено таку підсудність кримінальних проваджень:

1. Розгляд кримінальних проваджень, підсудних місцевим (районним, міським, районним у містах, міськрайонним) судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, забезпечує один із районних судів міста Києва, визначений Апеляційним судом міста Києва;

2. Розгляд кримінальних проваджень, підсудних Апеляційному суду Автономної Республіки Крим та Апеляційному суду міста Севастополя, забезпечує Апеляційний суд міста Києва.

3. Питання, що належать до повноважень слідчого судді, у кримінальних провадженнях, що перебувають на стадії досудового розслідування і здійснюються на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, розглядають слідчі судді районних судів міста Києва, визначених Апеляційним судом міста Києва.

4. Справи, що перебувають у провадженні судів, розташованих на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, та розгляд яких не закінчено, передаються судам відповідно до встановленої цим Законом підсудності, протягом десяти робочих днів із дня набрання ним чинності або з дня встановлення такої підсудності.

5. У разі завдання шкоди суб'єктами іноземної держави нерезидентами підсудність встановлюється за місцем

нанесення шкоди з урахуванням правил підсудності, встановленої цим Законом.

Отже, підставами для здійснення спеціального досудового розслідування щодо цих категорій осіб є такі:

1. Учинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 297–1 КПК України.

2. Підозрюваний, обвинувачений, крім неповнолітнього, переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

3. Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді або суду (неприсуття на виклик без поважної причини більш як двічі).

4. Оголошення підозрюваного, обвинуваченого в розшук.

5. Перебування підозрюваного, обвинуваченого на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО.

Окреслимо приблизний алгоритм дій слідчого (прокурора) під час здійснення спеціального досудового розслідування щодо підозрюваного, обвинуваченого на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО.

1. Відповідно до вимог ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР [7–8]. Це відбувається згідно з Положенням про порядок ведення ЄРДР, затвердженого наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 р. № 69 [9].

Слідчий невідкладно в письмовій формі повідомляє керівникові органу прокуратури (прокурора) про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України.

Слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування, визначає керівник органу досудового розслідування. Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається. Огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведено до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду.

Якщо відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР вніс прокурор, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше

наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні в нього матеріали до органу досудового розслідування, доручивши проведення досудового розслідування.

2. Визначають підслідність кримінального провадження відповідно до ст. 216 КПК України (за необхідності матеріали кримінального провадження передають відповідно до підслідності) або відповідно до ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» – якщо підозрюваний, обвинувачений уже перебуває на тимчасово окупованій території України чи території проведення АТО [6].

3. За необхідності матеріали досудового розслідування можуть об'єднувати або виділяти в окреме провадження, згідно зі ст. 217 КПК України.

4. Проводять першочергові та подальші слідчі (розшукові) дії, а також необхідні негласні слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії.

5. Якщо є підстави для здійснення спеціального досудового розслідування (учинення злочину, визначеного в ч. 2 ст. 297–1 КПК України; підозрюваний, обвинувачений, крім неповнолітнього, переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності; підозрюваний, обвинувачений ухилявся від явки на виклик слідчого (прокурора) чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш двічі); оголошений у розшук; перебуває на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО) слідчий (прокурор) забезпечує його проведення. Він готує клопотання про здійснення такого розслідування відповідно до вимог ст. 297–2 КПК України (із зазначенням статей законів) та погоджує його з прокурором (клопотання може бути підготовлено прокурором).

Вимоги до змісту клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування передбачено в ст. 297–2 КПК України. До клопотання може бути додано матеріали, котрі містять відомості, що підтверджують необхідність початку спеціального

досудового розслідування щодо відповідної особи, список свідків, яких слідчий (прокурор) вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання, витяг з ЄРДР, копії процесуальних документів, які підтверджують, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, а також щодо оголошення особи в розшук та ін.

6. Клопотання передають слідчому судді суду, визначеного відповідно до ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» для прийняття відповідного рішення [6].

7. Клопотання розглядають за участі особи, яка подала клопотання (слідчого або прокурора) та *захисника*. Так, слідчий (прокурор) має залучити захисника підозрюваного (обвинуваченого) для участі в кримінальному провадженні, якщо останній сам цього не зробив. Якщо слідчий не залучив захисника, то слідчий суддя вживає необхідних заходів для залучення захисника. Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України, щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, участь захисника є обов'язковою з моменту прийняття відповідного процесуального рішення.

Відповідно до ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, відносно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого в цьому реєстрі наявні відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Відповідно до ч. 3 та 4 ст. 49 КПК України, слідчий (прокурор) виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляють ухвалу, якою доручають відповідному органіві

(установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття в зазначені в постанові (ухвалі) час і місце для участі в кримінальному провадженні. Постанову (ухвалу) про призначення адвоката негайно направляють відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги. Цей документ є обов'язковим для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката передбачають відповідальність, визначену законом.

8. Клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядають слідчий суддя не пізніше десяти днів із дня його надходження до суду за участі особи, яка подала клопотання, та захисника. Слідчий суддя приймає одне з таких рішень: повертає клопотання (ч. 2 ст. 297–3 КПК України), якщо воно складено без дотримання вимог ст. 297–2 КПК України, відмовляє в задоволенні клопотання або задовольняє його (ст. 297–4 КПК України). Усі рішення оформляються відповідною ухвалою слідчого судді.

Розгляд слідчим суддею клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування полягає в тому, що він знайомиться з його змістом, досліджує копії матеріалів, які додано до клопотання та якими слідчий (прокурор) обґрунтовує потребу здійснення спеціального досудового розслідування, а також у разі необхідності може безпосередньо заслухати доводи особи, яка подала клопотання, захисника та свідків.

Якщо клопотання не відповідає вимогам ст. 297–2 КПК України, то слідчий суддя повертає його прокуророві (слідчому), про що постановляє відповідну ухвалу.

Вирішуючи питання про здійснення спеціального досудового розслідування, слідчий суддя повинен переконатись у наявності фактичних підстав для прийняття такого рішення.

Слідчий суддя зобов'язаний постановити вмотивоване та обґрунтоване рішення, тому він повинен урахувати всі

обставини, що мають значення для вирішення клопотання. Виконання цього обов'язку не залежить від волі інших осіб. Це публічний обов'язок слідчого судді, який впливає із сутності правосуддя як специфічної форми діяльності органів публічної влади. Тому під час розгляду клопотання, відповідно до ч. 3 ст. 297–3 КПК України, слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власної ініціативи заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування.

Відповідно до ч. 1 ст. 297–4 КПК України, слідчий суддя відмовляє в задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор (слідчий) не доведе, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук (*розшук у разі спеціального досудового розслідування щодо підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО*).

Якщо в справі декілька підозрюваних, слідчий суддя постановляє ухвалу лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких існують обставини, передбачені ч. 2 ст. 297–1 КПК України.

9. Якщо слідчий суддя повернув клопотання, сформульоване без дотримання вимог ст. 297–2 КПК України, то слідчий може скласти інше клопотання, усуваючи всі недоліки, погодити з прокурором та знову передати до суду.

Якщо слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, досудове розслідування здійснюється далі згідно із загальними правилами.

Повторне звернення з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді в одному кримінальному провадженні (у межах якого постановлено ухвалу про відмову в задоволенні клопотання або ухвалу про задоволення клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування) не допускається, крім випадків наявності нових

обставин, які підтверджують, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук.

Копія ухвали надсилається прокурору, слідчому та захисникові.

10. Відповідно до п. 12 ч. 1. ст. 309 КПК України, ухвалу про відмову в здійсненні спеціального досудового розслідування під час досудового розслідування можна оскаржити. Згідно зі ст. 310 КПК України, оскарження ухвал слідчого судді відбувається в апеляційному порядку.

11. Якщо слідчий суддя постановив ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, слідчий має невідкладно здійснити такі процесуальні дії:

а) протягом 24 год внести відомості про здійснення спеціального досудового розслідування до ЄРДР;

б) у разі здійснення спеціального досудового розслідування – надіслати повістку про виклик підозрюваного (за останнім відомим місцем його проживання чи перебування), обов’язково опублікувавши в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження (наприклад у газеті «Урядовий кур’єр») та на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування.

Після того, як повістку про виклик опубліковано в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, підозрюваний вважається належним чином ознайомленим з її змістом.

12. Під час здійснення спеціального досудового розслідування всі копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, обвинуваченому, надсилаються захисникові.

13. У подальшому проводять усі процесуальні дії відповідно до загальних правил досудового розслідування, з обов’язковим урахуванням вимог глави 24–1 КПК України.

Окремі процесуальні дії, що вимагають присутності чи сповіщення підозрюваного, обвинуваченого, проводять у присутності чи зі сповіщенням захисника підозрюваного. Це дає змогу забезпечити дотримання прав і законних інтересів підозрюваних, які можуть бути обмежені або порушені.

14. Якщо підстави для постановлення слідчим суддею ухвали про спеціальне досудове розслідування перестали існувати, подальше досудове розслідування здійснюється згідно із загальними правилами.

15. Спеціальне досудове розслідування злочинів повинно бути закінчено згідно із загальними строками досудового розслідування, відповідно до ст. 219 КПК України.

16. Після направлення прокурором обвинувального акта, слідчий суддя може винести ухвалу про проведення спеціального судового провадження.

Отже, здійснення спеціального досудового розслідування щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України чи території проведення АТО, суттєво відрізняється від загального порядку цього інституту. Такі відмінності в КПК України не зазначено, з огляду на їх тимчасовий характер, а отже, окреслене питання потребує подальшого висвітлення в спеціальній юридичній літературі та науковій періодиці для слідчих і прокурорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини [Електронний ресурс] : Закон України від 7 жовт. 2014 р. № 1689-VII. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

2. На Луганщині розпочато спеціальне досудове розслідування стосовно посадовців терористичної організації «ЛНР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.gp.gov.ua/ua/reegions_news_detail.html?_m=publications&_c=view&t=rec&id=165434. – Назва з екрана.

3. Військовою прокуратурою закінчено спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні за підозрою у державній зраді командира військової частини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=167378. – Назва з екрана.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 15 січ. 2015 р. № 119-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 10. – Ст. 61.

5. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12 серп. 2014 р. № 1632-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2009.

6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2011.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

8. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [Електронний ресурс]: наказ МВС України від 6 груд. 2015 р. № 1377. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

9. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [Електронний ресурс]: наказ Генерального прокурора України від 17 серп. 2012 р. № 69. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.